

Kultivující filosofie Richarda Rortyho

Autor: Petr Dudek

Abstract

Richard Rorty's edifying philosophy. – Richard Rorty, an american post-linguistic philosopher who continued in the hermeneutic, pragmatic and anti-esencialistic tradition of his philosophical predecessors. Richard Rorty is convinced that philosophy as a whole is not entitled to judge any other fields of science. Rorty declares that philosophy is completely the as same as any other science. Philosophy does not occupy any specific position in the area of general cognition. The purpose of Rorty's concept of philosophy is to maintain dialogue among various scientific or lay languages.

Keywords: Richard Rorty, edifying philosophy, hermeneutics, pragmatism

Klíčová slova: Richard Rorty, kultivující filosofie, hermeneutika, pragmatismus

Úvod

Pojem analytické filosofie bývá ztotožňován s pojmem obratu k jazyku (*linguistic turn, Sprachwende*), jehož prvotní kořeny můžeme nalézt ve filosofii německého matematika, logika a filosofa Gottloba Frega. (Peregrin 1998: 7) Obrat k jazyku ve své prvotní verzi znamenal, že „filosofické problémy jsou problémy, které mohou být vyřešeny (nebo odstraněny) buďto reformou našeho jazyka, anebo jeho lepším porozuměním“. (Rorty 1967: 3) Analytici filosofové tedy ve svých počátcích upřeli veškerou svou snahu k analýze jazyka jakožto média, jež bude po své reformě s to odrážet skutečnost takovou, jaká se ukazuje ve své finální podobě. (Peregrin 1998: 41–42)

Později se však ukázalo, že tato snaha byla přeci jen snahou značně naivní a že se jednalo jen o další z řady metafyzického způsobu myšlení. Jazyk tedy přestal být dalšími pokračovateli analytických filosofů vnímán jako zrcadlo skutečnosti a jeho porozumění začalo být pojímáno jako nástroj, jak se účelněji vypořádávat s naším světem.¹ Tato druhá vlna obratu k jazyku, kterou lze také označit jako pragmatický obrat,² bývá označována jako filosofie post-analytická, do jejíž řad lze zahrnout i Richarda Rortyho.

¹ Srov.: „Logická analýza jazyka ovšem může být (...) chápána různým způsobem: může být chápána jako proniknutí ke skutečné, našim očím sice skryté, ale existující struktuře našeho jazyka a potažmo našeho světa; nebo prostě jako prostředek k zjednávání vzhledu do povahy jazyka tak, jak je.“ (Peregrin 1992: 106)

² Srov.: „Hovoří se o *pragmatickém obratu* (části) analytické filosofie; a můžeme také hovořit o *post-analytické filosofii*: o verzi analytické filosofie, která sama sebe reflektuje v termínech deweyovského pragmatismu.“ (Peregrin /ed./ 1997: 11–12)

Účel filosofie

Metafyziku lze mimo jiné definovat jako činnost zabírající se problematikou našeho poznání, tedy zabývající se otázkou: Co můžeme poznat? Pakliže vyjdeme z předpokladu, že filosofie je ahistorická, můžeme i v dnešní době prohlásit, že filosofie je činnost, která odhaluje pravdu nikoli takovou, jakou se nám v daném historickém okamžiku jeví, nýbrž takovou, jaká existuje ve své neměnné podstatě. Ve 20. a 21. století však nic podobného již nelze více tvrdit. Řada filosofů nám totiž v relativně nedávné minulosti ukázala, že téměř každé tvrzení, vyjma některých matematicko-fyzikálních pravd a morálních (nezabiješ, nelžeš, nekradeš a nezneužíváš sexualitu) zásad, je historicky podmíněné. Z tohoto důvodu můžeme snad za nejvýznamnější filosofické hnutí ve 20. století označit tzv. anti-esencialismus.

Opakem tohoto hnutí byly právě pokusy, táhnoucí se napříč dějinami již od Platóna, o striktní odlišení světa proměnlivé jevovosti od světa věčného, stálého a neměnného. (Zabala 2011: 34) A snad i právě díky anti-esencialistickým postojům se v dnešní době můžeme setkat s názory, že filosofická snaha o zjištění toho, co člověk může poznat, je stejně důležitá jako otázky matematické, fyzikální, literární, právní či jakékoliv další. (Zabala 2011: 36)

Představa, že filosofie může posuzovat jak náboženství, tak vědu, je dle Rortyho poměrně nová. Descartes, Spinoza, Locke a Kant totiž společnými silami uvedli filosofii do takové pozice, z níž bylo možno o filosofii uvažovat jako o disciplíně vyvstávající z takové teorie poznání, která je základem všech ostatních věd a z níž všechny ostatní vědní disciplíny vyvozují své závěry. (Rorty 2012: 130–136) Pakliže takové východisko přijmeme, můžeme bez skrupulí prohlásit, že filosofie je oprávněna hodnotit úroveň poznání jiných vědních oborů. Jestliže však přijímáme stanovisko anti-esencialistické, tedy že filosofické bádání podléhá časovosti stejně jako cokoli jiného, rozpadá se nám filosofie pouze na jednu z nekonečné řady vědeckých činností, která si již nemůže činit nárok na souzení ostatních oborů.

V dnešní době si tedy filosofii představujeme spíše jako činnost, která nesouvisí s epistemologickým,³ tedy pravdu odhalujícím nárokem. Pakliže však něco podobného budeme tvrdit, ihned se nabízí otázka: K čemu je filosofie vlastně dobrá a proč se jí vůbec zabírat? (Rorty 2012: 335)

Chtít vystavět filosofii na epistemologických základech je dle Rortyho pokus o naplnění platónské touhy nalézt jednou provždy jednoznačný základ veškerenstva. (Rorty 2012: 297) Takový základ, jenž nás zbaví břemene činit rozhodnutí v pro nás mnohotvárné a mnohovýznamové skutečnosti. (Rorty 2012: 352) Filosofie, která nestojí na teorii poznání, na teorii, jež nám nabídne poznání ve své ničím nezkalené podobě, nutně nevede k předpokladu, že nic nelze poznat, že na ničem nezáleží a že vše je stejně hodnotné či bezcenné. Myšlenkový přístup, jenž odmítá nalézat základ poznání buďto mimo nás, nebo

³ Srov.: „... Ludwig Wittgenstein; a ten neváhal dát do jednoho pytle s metafyzikou i epistemologii.“ (Peregrin /ed./ 1997: 42) Metafyzika: „... označení fil. disciplíny, jež byla v dějinách filosofie chápána jako jádro a završení filosofie a druhými jako snůška zdánlivého vědění, blízkého spíše náboženství a umění, s nímž je třeba se v zájmu vědy a kultury radikálně rozejít.“ (Filosofický slovník 2002: 265) Epistemologie: „... umělý termín, poprvé užitý v roce 1908 a značící ‚vědění o vědění‘; jiný výraz pro teorii poznání, noetiku a gnozeologii.“ (Filosofický slovník 2002: 105) I my zde budeme ztotožňovat metafyziku s epistemologií.

v nás, popřípadně v jazyku, který vytváříme, doufá, že prostor vzniklý po zhroucení epistemologické perspektivy zůstane nezaplňen nějakou novou, další teorií. (Rorty 2012: 298–299)

V prostoru, kde nevládne soubor pravidel, která nám mají odhalit vědění o světě, se otevírá prostor pro hermeneutické pojetí filosofie. Cílem hermeneutického snažení je shoda, jež je přijatelná pro všechny zúčastněné. Taková obecná akceptovatelnost však vyžaduje udržování uctivého a respektu-plného rozhovoru, ve kterém jsou slovníky všech účastníků ukotveny na stejné rovině naléhavosti. (Rorty 2012: 300)

„Hermeneutika vnímá vztahy mezi různými diskurzy jako vztahy mezi nitkami v potenciálním rozhovoru, v rozhovoru, který sice nepředpokládá žádnou oborovou matici sjednocující všechny účastníky, avšak dokud probíhá, udržuje naději na shodu. (...) Podle hermeneutiky jsme racionální tehdy, pokud jsme ochotni upustit od epistemologie – od myšlenky, že existuje zvláštní soubor pojmů, jimiž bychom měli vyjádřit všechny příspěvky do rozhovoru – a přijmout hantýrku našeho společníka, místo abychom ji překládali do své vlastní.“ (Rorty 2012: 300)⁴

Richard Rorty nám tedy tvrdí, že filosofie (metafyzika), která odhaluje věci tak, jak jsou, je mrtvá. Rorty, inspirován Hansem Georgem Gadamerem, považuje za mnohem důležitější nikoli odhalování a vlastnění pravdy samotné, což ostatně sám považuje za argumentačně neobhájitelnou pozici,⁵ ale spíše přeformulování toho, jak vnímáme (popisujeme) sami sebe i svět, v němž žijeme. Takové přístupy, které se snaží o nacházení nových popisů našeho světa, můžeme společně s Rortym nazvat kultivací. Touha po pravdě a touha po kultivaci však nemusejí stát ve vzájemném rozporu. Rozpor by vznikl pouze v případě, že bychom za vhodný způsob kultivace uznávali pouze a jenom odhalování toho, jak věci jsou ve své podstatě, tedy jak existují i mimo tento svět.

Jestliže se tedy filosofie vzdává odhalování esenciálního základu světa i nás samotných, může pak následně vstoupit do partnerského dialogu jak s přírodními vědami, tak s umělci, psychology, teology či mystiky. Všechny tyto, ale i další vědy, a to včetně filosofie samotné, totiž nabízejí jen další rozmanité výklady tohoto světa i nás samotných. (Rorty 2012: 336–340)

Rorty souhlasí s Gadamerem, jenž nám ukázal, že náš rozum (vědomí) je vždy historicky podmíněn.⁶ Z tohoto dějinného vlivu nás nemůže osvobodit ani přesný

⁴ Srov. orig.: „Hermeneutics sees the relations between various discourses as those of strands in a possible conversation, a conversation which presupposes no disciplinary matrix which unites the speakers, but where the hope of agreement is never lost so long as the conversation lasts. (...) For hermeneutics, to be rational is to be willing to refrain from epistemology – from thinking that there is a special set of terms in which all contributions to the conversation should be put – and to be willing to pick up to the jargon of the interlocutor rather than translating it into one's own.“ (Rorty 1979: 318)

⁵ Srov.: „... nejenže je obecně absurdní představa nejzazšího zdůvodnění, které se opírá o něco nezdůvodnitelného...“ (Rorty 2012: 339)

⁶ Srov.: „Není spíše veškerá lidská existence, včetně té nejsvobodnější, omezena a rozmanitým způsobem podmíněna? Pokud ano, pak idea absolutního rozumu vůbec není možností dějinného lidství. Rozum je pro nás jen jako reálně dějinný, tj. prostě: není pánem sebe samého, nýbrž zůstává trvale odkázán na okolnosti, za nichž se činně uplatňuje. (Gadamer 2010: 244–245) Dále srov.: „Snažíme-li se porozumět nějakému historickému jevu z historické distance, která je určující pro celou naši hermeneutickou situaci, již vždy podléháme působení působících dějin. Určují předem, co se nám ukazuje jako sporné a jako předmět výzkumu.“ (Gadamer 2010: 264)

metodologický postup,⁷ ani samotné uvědomění si působících dějin.⁸ Na základě shora uvedeného Rorty tedy vyvozuje, že naše slovníky, jimiž popisujeme tento svět, jsou přímo podmíněné historickým údobím, v nichž byly formulovány. Pakliže připustíme tuto časovou relativitu našich přesvědčení, musíme se pak následně také vzdát představy, že kdokoliv či cokoliv odhaluje onu neměnnou finální pravdu o světě. Samotné odhalení pravdy přestává být tedy v takovém pojetí filosofie důležité, mnohem důležitější je snaha o porozumění tomu, co a z jakého důvodu říkáme my sami i druzí lidé. (Rorty 2012: 341–342)

Celá západní filosofie vyrostla na paradigmatických základech teorie poznání.⁹ Později se však ve filosofii začala prosazovat myšlenka, že esencí člověka není nazírat podstatu tohoto světa, neboť to, co bylo v minulosti považováno za vrchol lidského poznání, vyvolá v pozdější době už jen blahosklonný úsměv. Stejně tak to však je i s našimi současnými objevy ve sféře poznávání. To, co je považováno za pravdivé, není nic víc, než jen souladící s právě uznávanými normami zdůvodňování. Ten nejnovější vědecký slovník tedy nepopisuje pravdu o světě, ale je jen dalším z řady možných způsobů vyjadřování, jenž bude v budoucnu opět zřejmě překonán. (Rorty 2012: 344–345)

Tedy způsoby, jak zdůvodňujeme naše tvrzení a čím naše tvrzení nabývají své vážnosti, a tedy i případné závaznosti, jsou přímo závislé na čase, v němž jsou formulovány. Z tohoto tedy plyne, že různé druhy argumentace, jimiž podkládáme svá tvrzení, se proměňují v čase, stejně jako se proměňují zájmy a hodnoty, na nichž jsou naše argumentační principy vystavěny.¹⁰

Filosofovy, již mají sklon podřývat metafyzické bezpečí našeho poznání, Rorty označuje jako filosofovy kultivující, oproti filosofům systematickým. Kultivující filosofové zdůrazňují myšlenku, že jeden vědecký slovník se dostává do popředí nikoli díky tomu, že by sám o sobě korespondoval s realitou, ale spíše díky lidem, kteří jej začali používat a byli s to takový slovník prosadit. (Rorty 2012: 345)

Systematický filosof pracuje pro věčnost, kdežto filosof kultivující tvoří s vědomím, že jeho dílo bude překonáno, jakmile pomine určité historické období. Systematik putuje cestou vědeckou, kde by všechny otázky měly nalézt své jednoznačné zdůvodnění. Filosof kultivující kráčí cestou řekněme básnickou, kde ponechává místo pro údiv nad věcmi, jež nelze vysvětlit, přestože existují. Kultivujícímu filosofovi jde primárně o zachování rozhovoru, nikoli o zachování metodických postupů výzkumného zkoumání. (Rorty 2012: 346–349)

⁷ Srov.: „Kde naivní víra v metodu toto působení popírá, může ostatně také v důsledku toho docházet ke skutečné deformaci poznání. (...) Moc dějin nad konečným lidským vědomím vězí právě v tom, že se prosadí rovněž tam, kde ve víře v metodu popíráme vlastní dějinnost.“ (Gadamer 2010: 265)

⁸ Srov.: „... a uznali, že tyto působící dějiny působí ve veškerém rozumění, ať si to výslovně uvědomujeme, či nikoli.“ (Gadamer 2010: 265)

⁹ Srov.: „... *poznání*: nabývání zdůvodněných pravdivých přesvědčení nebo – ještě lépe – přesvědčení, která jsou vnitřně tak přesvědčivá, že se zdůvodňování stává zbytečným.“ (Rorty 2012: 344)

¹⁰ Srov.: „Naše normy a standardy opodstatněné tvrditelnosti jsou historickými produkty; vyvíjejí se v čase. Naše normy a standardy vždy odrážejí naše zájmy a hodnoty. (...) Naše normy a standardy *čehokoli* – včetně opodstatněné tvrditelnosti – mohou být reformovány. Existují lepší a horší normy a standardy.“ (Peregrin /ed./ 1997: 46 a 71–72)

Pakliže jsme tedy schopni a ochotni vzdát se pokusů o nalezení objektivní pravdy prostřednictvím filosofie či čehokoliv dalšího, pokud připustíme, že poznání je stálý proces uskutečňující se prostřednictvím jazyka, může se stát, že budeme nařčeni z bezbřehého relativismu? Kultivující filosof se odmítá postavit do pozice, kde všechna dilemata, volby či domněnky mizí, odmítá tedy být vlastníkem pravdy. To však neznamená, že vše je stejně vhodné (užitečné). Vhodné například není upřednostnit jeden slovník před druhým, a to s prohlášením, že je to pouze tento způsob vyjadřování, který reprezentuje skutečnost – vše ostatní je tedy zbytečné a bezcenné.

Filosofie by se proto, jak opakovaně zdůrazňuje Rorty, měla snažit o zachování dialogu. Je to totiž pouze vzájemný dialog mezi jednotlivými popisy tohoto světa, který může vytvářet nové, v minulosti třeba i vzájemně neslučitelné popisy tohoto světa. Kultivující filosofie musí tedy vždy vytrvat ve snaze zabránit komukoli i čemukoli v prosazení pohodlné a útěšné iluze, že člověk je s to mimo své verbální vyjadřování nahlédnout věci tak, jak skutečně jsou.¹¹

Nárok univerzální pravdivosti, a tedy závaznosti, by pro nás měl být zajímavý jen do takové míry, do jaké jsme ochotni jej vnímat jakožto koncept, bez kterého jsme schopni se obejít. (Peregrin /ed./ 1997: 89) A bez takového konceptu je schopen se obejít člověk, který nespochybná s vytvářením svých vlastních pravd a považuje za nutné vždy slyšet i stanovisko druhé strany. Snad bychom takového člověka mohli trochu pejorativně označit za měkkého liberála, jenž, snad právě proto, že je měkký a liberální, se bude vždy nejen snažit o slyšení stanoviska druhého, ale bude také přemýšlet nad důsledky svého jednání, nad důsledky formulování svých vlastních tvrzení.¹²

Závěr

Jak patrně z výše uvedeného, Rorty prosazuje hermeneuticko-pragmatické pojetí filosofie. Co je to však hermeneutika a co pragmatismus? „Hermeneutika je uměním dorozumět se,“ (Gadamer 2011: 210)¹³ jehož základním východiskem je možnost, že ten druhý má pravdu.¹⁴ Takovýto vnitřní postoj nás může osvobodit od předsudků vlastní výjimečnosti a jedinečnosti našeho názoru a může nás vést k uctivému zájmu o stanovisko druhého, na němž se bude zakládat vzájemný dialog. A pro nejefektivnější, tedy nejotevřenější dialog je zapotřebí, aby všechny zainteresované strany měly upřímný zájem

¹¹ Srov.: „Smysl [kultivující filosofie] je vždy týž: (...) zabraňovat člověku v tom, aby sám sebe ošálil představou, že zná sebe či cokoli jiného, mimo rámec nějakého popisu, který je věcí volby.“ (Rorty 2012: 354) Srov. orig.: „The point [of edifying philosophy] is the same – (...) preventig man from deluding himself with the notion that he knows himself, or anything else, except under optional descriptions.“ (Rorty 1979: 379)

¹² Srov.: „... co by tady ‚námi‘ mohlo znamenat jiného než: námi vzdělanými, hloubavými, tolerantními, měkkými liberály, lidmi, kteří chtějí vždy slyšet i druhou stranu, promyslet všechny důsledky atd. – zkrátka tím druhem lidí, kterými já i Putnam doufáme ve svých nejlepších chvílích být.“ (Peregrin /ed./ 1997: 75)

¹³ Friedrich Schleiermacher (1768–1834) jenž se jako první pokusil položit metodologické základy filosofické hermeneutiky, zase definuje hermeneutiku jako „umění vyvarovat se neporozumění, [neboť] neporozumění nastává samo od sebe a rozumění musí být v každém bodě chtěno a hledáno“ (Gadamer 2010: 170); dále také jako „umění správně rozumět řeči druhého, zejména řeči psané“. (Grondin 1997: 101)

¹⁴ Srov.: „Možnost, že ten druhý má pravdu, je duší hermeneutiky.“ (Gadamer během veřejné diskuse v Heidelbergu 9. července 1989 u příležitosti *Konference o základních problémech hermeneutiky*, in Grondin 1997: 157.)

o stanovisko druhého.¹⁵ Aby se v důsledku jednalo o společné hledání pravdy, nikoli o disputaci kdo s koho. Tedy o společné hledání toho, co životu prospívá a co život umožňuje. A jen takový dialog byl a je úspěšný, když se všichni zainteresovaní doberou k takovému druhu poznání, jež by sami o sobě nikdy nenahlédli.¹⁶

Pragmatismus zase definujeme jako přístup k životu, jehož východiskem je „postoj odhlížení od prvních věcí, principů, kategorií, domnělé nutnosti a přiklání se k věcem posledním, plodům, důsledkům, faktům“. (James 2003: 41) Je to „filosofie programově přízemní, filosofie podezřívavá k čemukoli, co zavání patosem, scholastičností či spekulativností, filosofie beroucí vážně všední život a ‚zdravý selský rozum‘ s jeho všedními problémy“. (Peregrin /ed./ 1997: 10) A není snad vzájemný dialog, jehož výsledkem může být vzájemná shoda, uctivý respekt, či alespoň tolerování názorů druhých navýsost pragmatickým (využitelným) výtěžkem, beroucím vážně všední život s jeho každodenními problémy?

¹⁵ Srov.: „Rozhovor, jak známo, není možný, když se jeden z partnerů domnívá, že ve srovnání s ostatními zaujímá nějaké nadřazené stanovisko, třeba tak, že tvrdí, že vlastní nějaké předchůdné vědění o předsudcích, jimiž je zaujat ten druhý. Uzavírá se tím do svých vlastních předsudků. Dialogické dorozumění je v zásadě nemožné, když se jeden z partnerů dialogu skutečně neuvolní pro rozhovor.“ (Gadamer 2011: 103–104)

¹⁶ Srov.: „Hans Georg Gadamer shrnuje svoji hermeneutickou filosofii v tezi, podle níž dialog není úspěšný, když hledisko jednoho účastníka převládne nad hledisky všech ostatních, ale jen tehdy, když se vynoří hledisko, k němuž by se žádný z nich nedopracoval, kdyby nevstoupil do dialogu.“ (Bělohradský 2013: 160)

SEZNAM LITERATURY

- BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Mezi světy & mezivěty: Reloaded 2013*. Praha: Novela bohemia, 2013. ISBN 978-80-87683-04-0.
- GADAMER, Hans-Georg. *Pravda a metoda I. Triáda*, 2010. ISBN 978-80-87256-04-6.
- GADAMER, Hans-Georg. *Pravda a metoda II. Triáda*, 2011. ISBN 978-80-87256-44-2.
- GRONDIN, Jean. *Úvod do hermeneutiky*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-86005-43-7.
- JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno: CDK, 2003. ISBN 80-7325-022-5.
- Kol. aut. *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-064-4.
- PEREGRIN, Jaroslav (ed.). PUTNAM, Hilary, RORTY, Richard. *Co po metafyzice?* Bratislava: Archa, 1997. ISBN 80-7115-139-4.
- PEREGRIN, Jaroslav (ed.). *Obrat k jazyku: Druhé kolo*. Praha: Filosofia, 1998. ISBN 80-7007-102-8.
- PEREGRIN, Jaroslav. *Úvod do analytické filosofie*. Praha: Herrmann & synové, 1992.
- RORTY, Richard. *Filosofie a zrcadlo přírody*. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2070-3.
- RORTY, Richard. *Filozofické orchidey*. Bratislava: Kalligram, 2006. ISBN 80-7149-830-0.
- RORTY, Richard. *Philosophy and the mirror of nature*. Princeton: Princeton University Press, 1979. ISBN 0-691-07236-1.
- RORTY, Richard (ed.). *The linguistic turn*. Chicago: The University of Chicago Press, 1967.
- RORTY, Richard, VATTIMO, Gianni, ZABALA, Santiago (eds.). *Budoucnost náboženství*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1310-9.
- (Mgr. Petr Dudek je absolventem UK ETF, oboru Křesťanská humanitární a pastorační práce. Mnoho let působil jako sociální pracovník a pracoval tak s nejrůznějšími skupinami znevýhodněných osob. Momentálně je studentem doktorandského programu oboru Filosofie na Katedře občanské výchovy a filosofie UK PedF).